

Systrar, när vi skapar världen...

Poesi och utopi inom kvinnorörelsen

Carina Köre, doktorand i litteraturvetenskap

Torsdagen den 8 mars 1979 kunde man i *Göteborgs Tidningen* läsa följande dikt:

I den gamla trasiga världen
är allting märkt med poäng:
Genialt! Betydande! Berömvärt!
Acceptabelt! Obetydligt! Uselt!
Geniala
är bara genier De är döda
för säkerhets skull
Vad som är betydande
avgör de betydande
De betydande klappar de berömvärda
på axeln
De acceptabla
får lov att acceptera
de acceptabla
De obetydliga
ser ingen
De usla får man spotta på
Systrar
när vi skapar världen
låt var och en av oss
vara genial i något
betydande
för någon

berömvärd för sin strävan
acceptabel i sitt resultat
aldrig obetydlig
och naturligtvis inte
usel
som i den gamla
trasiga världen

Dikten är skriven av författaren Ingrid Sjöstrand (f. 1922). Den illustreras i tidningen med ett foto av kvinnor med höjda knutna nävar. Under fotot står det: "Internationella kvinnodagen. Demonstrationståg avgår 18.30 från Gustaf Adolfs Torg till Götaplatsen. Efter demonstrationen fest på Sprängkullen."

Dikten har alltså en tydlig koppling till kvinnorörelsen. Om vi läser den i ljuset av rörelsesammanhanget kan vi tolka kritiken mot "den gamla trasiga världen" som gällande det samtida patriarkala samhället. Detta framställs som präglad av fasta hierarkier, ojämlikhet och tävlingsmentalitet. Som ett alternativ till den gamla världen förmedlar dikten en vision om ett nytt samhälle, skapat av kvinnor.

Utopier är ett centralt inslag i alla sociala rörelser. Eftersom rörelserna uppstår som ett resultat av en social konflikt och alltid syftar till att åstadkomma en genomgripande förändring måste nya visioner formuleras. Utopierna blir mål för rörelsens aktiva att enas kring, att hämta hopp och handlingskraft från.

Kvinnorörelsens utopier har feministiska förtecken. De innehåller en kritik mot manssamhället – patriarkatet – och för fram en alternativ samhällsordning, där kvinnor inte är underordnade män. Dikten ovan uttrycker just en sådan feministisk utopi. Några konkreta detaljer om hur det framtida samhället ska vara uppbyggt och om vägen dit ger den dock inte. På dessa punkter har även kvinnorörelsens utopier varierat från tid till tid och från grupp till grupp.

Men hur kunde då kvinnorörelsens visioner om ett bättre samhälle se ut? Jag ska här ge ett exempel på en feministisk utopi hämtat från det sena 1970-talet. Ännu en dikt av Ingrid Sjöstrand tas som utgångspunkt.

Sjöstrand debuterade som barnboksförfattare 1966 och har sedan dess skrivit prosa, poesi och dramatik för både barn och vuxna. Hon har också gjort sig känd som samhällskritisk debattör. Under 1970-talet engagerade sig Sjöstrand starkt i tidens olika sociala rörelser. Hennes dikter från den här perioden anknyter ofta till kvinno-, freds- och miljörörelsens kamp och de kom också att användas flitigt inom dessa rörelser. Med hjälp av poesi kunde man nå människor och väcka känslor på ett mer omedelbart sätt än genom debattskrifter eller politiska tal. Poesins språkliga frihet och bildrikhet förfaller ha gjort den särskilt väl lämpad att uttrycka de alternativ som ännu inte var klart och realistiskt utarbetade. För när utopier väl ska presenteras som politiskt genomförbara handlingsprogram tenderar de att förlora sin visionära kraft och falla ihop till fåfänga drömmar. Försöken att realisera utopin om det kommunistiska samhället under 1900-talet kan vara ett exempel på detta. Poesi är därför ett viktigt redskap för att formulera och förmedla rörelsens utopier.

Innan vi övergår till Ingrid Sjöstrands dikt ska jag ge en kort historisk bakgrund till utopin som den formulerar.

Kvinnorörelsen och fredskampen

Ingrid Sjöstrand ger i en dikt ur samlingen *Humlan vingad. Sångbok för brummare* från 1976 sin bild av samhället:

Staten det är de

Olof och Erik och Lars och Karl
och Lasse och Olle och Kalle
Och Lars-Olof och Karl-Erik
och Lars-Erik och Karl-Olof
Och Per
Och Per-Olof
och Per-Erik
och Pelle

Inga kvinnor där alltså! Den tilltagande politiseringen av samhällsklimatet och vänsterrörelsens uppsving under 1960- och 70-talet bidrog till att många kvinnor också fick upp ögonen för sin egen underordnade position i samhället. En ny kvinnorörelse växte så fram med Grupp 8 som den

största och mest tongivande organisationen. Grupp 8 hade inledningsvis en stark anknytning till vänsterrörelsen. Liksom denna betraktade man den kapitalistiska samhällsstrukturen som orsaken till kvinnors underordning och man delade vänsterrörelsens utopi om det klasslösa samhället. Till skillnad från andra vänstergrupper ansåg man dock inte att det socialistiska samhället automatiskt ledde till jämlikhet mellan kvinnor och män. Det var nödvändigt att samtidigt bedriva både klasskamp och kvinnokamp.

Några år in på 1970-talet försköts Grupp 8:s ideologi gradvis från en marxistisk till en feministisk ståndpunkt, där manssamhället – patriarkatet – framhölls som orsaken till kvinnors underordning. Skiftet i fokus, från klasskamp till könskamp, breddade rörelsen. Nu kom solidariteten mellan kvinnor – systerskapet – att betonas som en förutsättning för kampen.

Den nya inriktningen innebar att kvinnorörelsen från mitten av 1970-talet gick in i vad som kommit att kallas för en kvinnokulturell fas. I kampen för frigörelse på egna villkor började kvinnorna inom rörelsen att söka efter en osynliggjord kvinnlig tradition och att uppvärdera den kultur som formats av kvinnors traditionella arbete och erfarenheter. Inriktningen på kvinnokultur ledde till att även organisationer inom den äldre kvinnorörelsen, som Fredrika Bremer-förbundet och Svenska Kvinnors Vänsterförbund, i hög utsträckning involverades i den nya rörelsen.

Mot slutet av 70-talet förändrades det politiska världsläget. Efter en period av relativ avspänning mellan supermakterna hade kapprustningen nu åter tagit fart. I december 1979 fattade NATO ett beslut om att placera ut 572 nya kärnvapenrobotar i Västeuropa. Beslutet framkallade en våg av protester och blev den tändande gnista som kom fredsrörelsen att växa till en massrörelse i västvärlden under 1980-talet. Kvinnorörelsen slöt upp på bred front i fredskampen. Nu gällde det inte längre att arbeta enbart för kvinnors förändrade villkor i samhället, utan att kämpa för att det över huvud taget skulle finnas något samhälle kvar att förändra. Med sig bar kvinnorörelsen traditionen av fredskamp som aktualiserats genom sökandet efter kvinnliga förebilder. Den äldre kvinnorörelsen hade under långa perioder i det närmaste varit synonym med fredsrörelsen. Med historiskt skiftande utgångspunkter byggde den fredsarbetet på föreställningar om just kvinnors lämplighet att förändra och förbättra världen.

Under det sena 70-talet kom framför allt de idéer som Elin Wägner (1882–1949) presenterat i debattskriften *Väckarklocka* från 1941 att utgöra en viktig inspirationskälla. I *Väckarklocka* beskrivs kvinnornas historia med utgångspunkt i en förhistorisk moderålder. Enligt Wägner hade kvinnan under denna tid en central ställning i samhället eftersom hon förbands med universums livgivande princip. Hela kulturformen utgick från en vårdande inställning till allt liv. Så småningom avlöstes moderns kultur av krigarens, som slösar med livet istället för att vårda det. Under denna patriarkala kulturform förtrycks kvinnorna och allt som traditionellt förbundits med det kvinnliga. Hos Wägner finns en stark kritik av det materialistiska patriarkatet. Hon menar att kvinnorna måste återknyta till sina vårdande traditioner och låta de värden som är förbundna med dessa ange riktningen för en ny samhällsform. Wägners feministiska utopi kännetecknas av fred *på* jorden och fred *med* jorden. Denna utopi kom till stora delar att övertas av den alltmer civilisationskritiskt inriktade delen av kvinnorörelsen. Till denna rörelse anknyter också dikten som jag nu ska diskutera.

Syster, det är vi som står för det nya...

Dikten är hämtad ur samlingen *Det blåser en sol* från 1979. Sjöstrand kallar dikterna i samlingen för "systrar". I en artikel skriver hon att de är tillägnade hennes medsystrar, något som tydligt framgår i följande dikt:

– Hörs inte din röst?
– Är det ingen som lyssnar?
Tala ändå!
Att ingen lyssnar
rår du inte för
Men du rår för
om du förstummar
den enda röst
som är din
Syster
det är vi
som står för det nya

det nya sättet att tänka
det nya sättet att leva
det gamla
kvinnosättet
det hushållande och snåla
det varsamma och varma
det ungarna-först! och arga
det gamla och nya och nödvändiga
Är det ingen som lyssnar?
Tala högre!
Ingen har något
viktigare
att säga

Redan i diktens inledningsrader skymtar den samhällskritik som är utopins förutsättning: någon som har något att säga kan inte göra sin röst hörd.

Dikten börjar med ett direkt tilltal riktat ut mot läsaren eller åhöraren. Den som talar, *diktjaget*, engagerar sig i den tilltalades, *mottagarens*, situation och vinner därmed hennes uppmärksamhet. I de inledande raderna är diktjaget och mottagaren klart åtskilda. Till skillnad från mottagaren vet diktjaget sitt värde och äger en röst som hörs. Denna använder hon till att uppmana och undervisa den ännu tystade och tvivlande mottagaren. Med orden "Syster / det är vi / som står för det nya" erbjuds så mottagaren, som nu framträder som kvinna, att lämna den tystade positionen för att bli en i kvinnogemenskapen och därmed få sitt värde erkänt.

I diktens andra hälft undervisar diktjaget den nytillkomna systemen om vari hennes värde består. Genom beskrivningen formuleras indirekt en utopi. Här förs "det gamla kvinnosättet" fram som något nytt och nödvändigt. Det nya ligger förstås i att "kvinnosättet", i Elin Wägners anda, överförs från den privata sfären till samhället i stort. Nu är det jordens resurser man ska hushålla och snåla med och det är samhällets attityder som ska präglas av och värme. Med formuleringen "det ungarna-först! och arga" betonas ansvaret för kommande generationer. Kvinnorörelsen motiverade

ofta fredsengagemanget just som en kamp för barnens framtid, något som mödrar i alla tider ansågs ha värnat om.

Det arga ligger dock inte i den traditionella bilden av moderlighet eller kvinnlighet. Moderlighet förbinds, åtminstone i människornas värld, framför allt med mildhet. Den arga moderligheten visar att dikten inte oreflekterat för fram ett gammalt kvinnoideal. Bilden av den historiskt förankrade goda kvinnligheten konstruerades i hög grad inom rörelsen. Dikten ingår som ett led i en sådan konstruktion. Inom den nya kvinnorörelsen hade man strävat efter att göra upp med traditionella kvinnobilder, där kvinnans enda form av motstånd ansågs ha bestått i gråt och vädjan. Vreden lyftes nu fram som en alternativ motståndsstrategi. Strategin formulerades till exempel i Grupp 8:s paroll "Gråt inte – bli förbannad – gå till angrepp!" och i Kvinnor för freds banderolltext "Ursinne mot vansinne". Sjöstrands kanske mest kända och överlägset oftast framförda dikt heter för övrigt "Elda under din vrede". Bilden av den arga modern kompletterar här alltså den traditionella kvinnobilden med ett nytt element.

Ny är också bilden av den talande kvinnan som har något viktigt att säga. Den traditionella kvinnan uttalade sig aldrig offentligt, men att göra sig hörd är naturligtvis en förutsättning när privatlivets erfarenheter ska föras ut i samhället.

Dikten "– Hörs inte din röst?" bidrar så till att förmedla en utopi om ett nytt samhälle där traditionella kvinnliga egenskaper och värderingar blivit till styrande princip. Ett samhälle utan förtryck, krig och miljöförstöring.

Men dikten säger egentligen inte så mycket om det framtida samhället. Istället är det kvinnornas identitet som står i fokus. Utopin behöver inte sökas i en fjärran framtid, utan finns redan i alla kvinnors inre. Kvinnorna framställs som bärare av det goda samhället. Det enda som behövs för att utopin ska få genomslagskraft är att kvinnor förenas och gör sina röster hörda. Dikten är ju själv ett exempel på en sådan röst. Dess huvudsakliga syfte är att stärka kvinnors självkänsla och skapa en upplevelse av ett tydligt och handlingskraftigt "vi". Först när kvinnor vet sitt värde och känner sig som en del i systerskapet blir de till en kraft stark nog att förvandla utopin till verklighet.

Mot en ny framtid

De dikter som jag här har diskuterat är exempel på att sociala rörelser inte längre ger oss färdiga utopier med medföljande detaljplaner och vägbeskrivningar. Utopierna handlar nu lika mycket om vilka vi är som om hur samhället ska vara. I vår moderna och snabbt föränderliga värld förefaller konstruktionen av nya identiteter vara en förutsättning för konstruktionen av nya samhällsalternativ. Liv och utopi vävs så samman. Genom att prova nya livsalternativ och nya sätt att vara i våra egna vardagsliv tar vi första steget bort från "den gamla trasiga världen". Blir vi tillräckligt många som går åt samma håll kan vi tillsammans skapa en bättre framtid. Låt oss därför avsluta med ytterligare en dikt av Ingrid Sjöstrand, som talar om att vi alla har förmågan att påbörja den vandringen:

En gång började du gå
du släppte tingen omkring dej
och kastade dej ut på golvet
utan att hålla i någonting
Gör om det!
Gör om det!